

Makale Geliş Tarihi: 01.05.2019

Makale Kabul Tarihi: 01.08.2019

İBN İLALMIŞ'IN TÂRÎHU DUNEYSER'İNDE KIZILTEPE'NİN EĞİTİM-ÖĞRETİM MEKÂNLARI

Halil AKÇAY¹

ÖZET

Bu çalışmamızda Mardin Artukluları döneminde yaşamış olan İbn İlalmiş'in (ö. 640/1242) *Târîhu Duneys'er* olarak bilinen *Hilyetu's-seriyyin min havâssi'd-Duneys'eriiyyin* adlı eserinde günümüz Mardin'in Kızıltepe ilçesinde dönemin eğitim-öğretim mekânları incelenmiştir. Söz konusu eser, Kızıltepe'nin VII/XIII yüzyılında tarihî ve ilmî faaliyetleri hakkında yazılmış olup günümüze ulaşan en eski ve müstakil eser olması bakımından önemlidir. Eserin önemli bir özelliği de dönemin Kızıltepe'sinde yer alan eğitim-öğretim kurumlarına ve şehrin ilmî ve kültürel durumuna ışık tutmasıdır. Nitekim eserde, Kızıltepe ve çevresine uğrayan, yerleşen veya doğma büyüme Kızıltepe'li olup burada muhtelif ilimlerde ders veren âlimleri görmek mümkün olabildiği gibi ders verilen mekânlar hakkında malumat sahibi olmak da mümkündür. Çalışmamıza eski ismiyle Duneys'er olan Kızıltepe'nin tarihi hakkında kısaca bilgi verilerek giriş yapılmıştır. İbn İlalmiş'in hayatı ve *Târîhu Duneys'er* adlı eseri hakkında bilgi verildikten sonra *Târîhu Duneys'er*'de geçen Kızıltepe'nin eğitim-öğretim kurumları ele alınmıştır. Bu kurumlarda yapılan ilmi etkinlikler, ders veren hocalar, yetişen talebeler gibi eğitim-öğretime yönelik faaliyetler incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Artuklular, Duneys'er, İbn İlalmiş, Târîhu Duneys'er, Eğitim-Öğretim, Medrese.

¹ Dr, Mardin Artuklu Üniversitesi, Temel İslam Bilimler, halilakçay@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1671-5073>

Kızıltepe's Education-Teaching Places In Ibn Ilalmish's Book Târîhu Duneysir

ABSTRACT

In this study, examined the places of education and training in the *Hilyetu's-seriyyîn min havâssi'd-Duneysiriyyîn* that known as *Târîhu Duneysir* book of Ibn Ilalmish's (d. 640/1242) who lived in the Mardin Artukids period. This work is important in terms of being the oldest and detached book which has been written about its historical and scientific activities in the 7th/13th century of the Islamic city of Mardin. An important feature of the work is that it sheds light on the educational and educational institutions of Kızıltepe and the scientific and cultural situation of the city. As a matter of fact, it is possible to see the scholars who came to Kızıltepe and its surroundings, settled or born in Kızıltepe and who gave lessons in various sciences. It is also possible to have information about the lesson places in the work. Our study was briefly given information about the history of Kızıltepe, which is formerly known s Duneysir. After giving information about Ibn Ilalmish's life and his *Târîhu Duneysir* work, the education and training institutions of Kızıltepe in *Târîhu Duneysir* were discussed. In these institutions, activities such as scientific activities, lecturers and students were examined.

Keywords: Artukids, Duneysir, Ibn Ilalmish, *Târîhu Duneysir*, Education and teaching, Madrasah.

Giriş

Kızıltepe (Duneysir²), Mardin ilinin yaklaşık 20 km güneybatısına düşen, düz bir ovada Urfa ve Diyarbakır'ı Musul'a bağlayan İpekyolu üzerinde bulunmaktadır. Koçhisar olarak da isimlendirilmiştir (el-Hamevî, 1977: II/478). Günümüz Iraklı tarih araştırmacılarından 'Abdurrakîb Yûsuf, Duneysir'in şehir planının Mervânîler³ (Dostkiler) tarafından yapıldığını belirtse de (Yûsuf, 2001: V/21) Mervânîler'den önce henüz hicrî II. asırda el-Vâkidî tarafından yazılan *Târîhu futûhu'l-Cezîre*'de Duneysir'den bahsedilmesi, yine aynı eserde Mardin kalesinin kapılarından birinin "Bâbu Duneysir" olarak geçmesinden dolayı (el-Vâkidî, 1996: 88, 117) Kızıltepe'yi o dönem için bir köyden ziyade bir şehir olarak kabul etmek daha isabetli görünmektedir. Köy olarak kabul edilse bile şehir haline gelmesi Mervânîler döneminde olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim hicrî VII. yüzyılda yaşayan Yâkût el-Hamevî, (ö. 626/1229) Kızıltepe'yi küçükken gördüğünde bir köy olarak durduğunu ancak otuz sene sonra gördüğünde ise nüfusu çoğalmış ve pazarı gelişmiş büyük bir şehir haline geldiğini ifade etmesi de şehrin Mervânîler döneminde değil daha sonraki

² دُنْيَاسِرٌ (Duneysir) kelimesinin, Kürtçe bir ibare olan ve "Dünyanın başı" anlamına gelen "دُنْيَاسِرٌ" (Dünyszer) ibaresinden Araplaşmış olduğu ifade edilmiştir. Nitekim ez-Zebîdî de kelimeyi bu şekilde harekelendirmiştir. Bu bakımdan bazı kaynaklarda "Duneysir" şeklinde geçse de zaptının "Duneysir" olması, tarafımızca daha isabetli görülmüştür. (Bkz. Muhammed Murtedâ el-Huseynî ez-Zebîdî. (1965). *Tâcu'l-'arûş min cevâhiri'l-Şâmîs*, 'Abdussettâr Ahmed Ferrâc (tahk.), Kuveyt: XI/317).

³ 373-478/983-1085 tarihleri arasında hüküm sürmüş olan ve hükümdarlarının Kürt oldukları belirtilen Mervaniler, günümüzde Silvan olarak bilinen Meyyâfârikîn merkezli bir İslam hanedanıdır. Kurucusu Bâz lakaplı Ebû 'Abdillâh b. Dostk olduğu için "Dostkiler" olarak da isimlendirilmiştir. Mervaniler hakkında geniş bilgi için bkz. 'Abdurrakîb Yûsuf, *ed-Devletu'd-Dostkiyye*, 2. Baskı, Dâru Ârâs, Erbil 2001; Adnan Demircan. (2015). *Kürtler (Tarih)*, İstanbul: Nida Yayınları; Abdurrahim Tufantoz. (2004). Mervânîler, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: XXIX/230-232.

tarihlerde hüküm süren Artuklular zamanında geliştiğini göstermektedir. Hamevî'nin çağdaşı ve ondan yaşça büyük olan Endülüs'lü meşhur seyyah İbn Cubeyr (ö. 614/1217) de seyahatnamesinde Duneysir'den bir şehir olarak bahsetmiştir (İbn Cubeyr, t.y.: 193). Kızıltepe'nin müstahkem bir kalesinin bulunmaması ve korunaklı bir yerde olmaması, tarihte birçok defa tahrip edilmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla köy, belde ve şehir arasında gerileyip gelişmesinin dönem dönem farklılık arz ettiği muhtemeldir. Duneysir'in Orta Çağlarda büyük bir şehir olduğu Osmanlı zamanında ise bir kasaba olduğunun belirtilmesi bu hususa işaret etmektedir (Göyünç, 1991: 66).

Duneysir, İbn İlalımış'ın yaşadığı dönem olan VI-VII/XII. yüzyılda hem ticari hem ilmî olarak canlı bir kent konumundadır. Nitekim İbn Cubeyr de seyahatnamesinde bunu açıkça dile getirmiştir. Ona göre Duneysir, kalabalık, ticari yönü canlı ve tarım açısından verimli bir şehirdir (İbn Cubeyr, t.y.: 193).

Duneysir, Kızıltepe'nin bilinen en eski adıdır. Cumhuriyet döneminde Mardin'e bağlı bir ilçe olarak 1929'da Koçhisar, 1931'de Kızıltepe adını almıştır. Şehir, Eyyûbiler, İlhanlılar, Memlükler, Artuklular, Karakoyunlar, Akkoyunlar, Timurular, Safevîler gibi farklı devletler tarafından yönetilmiştir. Şehrin ticarî, ilmî ve kültürel olarak kalkınması özellikle Artuklular döneminde olmuştur. Nitekim şehirde bulunan Ulu Cami, Harzem ve Mesûd Medreseleri, Taşköprü ve Şahkulubey Kümbeti gibi tarihî yapıların hepsi Artuklular döneminden kalma eserlerdir. Özellikle miladi 1201-1239 yılları arasında hüküm süren Nâsiruddîn Mahmûd (Artuk Arslan) döneminde Mardin ve çevresi, ilim merkezleri, camiler, hanlar, saraylar, köprüler ve çarşılarla imar edilmiştir.⁴ Bu dönemde Duneysir'de Artuklu devleti adına gümüş sikkelerin basılması ve yaygınlık kazanması bu hususu açıkça gösterdiği gibi Duneysir'in ticari rolüne işaret etmektedir (Mıynat, 2018: 55).

1. İbn İlalımış ve Târihû Duneysir Adlı Eseri

İbn İlalımış'ın adı 'Umer olup tam adı, künyesi, lakabı ve nesebiyle birlikte Kemâluddîn et-Tabîb Ebû Hafs 'Umer b. el-Hıdır b. İlalımış ed-Duneysirî eş-Şâfi'î şeklindedir. İbn İlalımış, Türk asıllı olup İldüzmüş'un oğludur. 574/1178'de Duneysir'de (Kızıltepe'de) doğmuştur. Küçük yaşta temel eğitimini burada almıştır (es-Safedî, 2000: XXII/282; İbn İlalımış (naşirin girişi), 1992: 6-11; İzgi, 1999: XX/90).

Duneysir, o dönemde hem ticari olarak hem nüfus bakımından canlı ve hem de âlimlerin çokça uğradığı bir ilim merkeziydi. Nitekim İbn İlalımış'la aynı

⁴ Kızıltepe (Duneysir) hakkında detaylı bilgi için bkz. Ebu'l-Huseyn Muhammed. Ahmed b. Cubeyr el-Belensî, (ty): *Rihletu İbn Cubeyr*, Dâru'l-Hilâl, Beyrut; Ebû 'Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. 'Abdillâh er-Rûmî el-Hamevî. (1977). *Mu'cemu'l-buldân*, Beyrut: Dâru Sâdır, II/478; İbn Hallikân Ebu'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed el-İrbilî (t.y.). *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâi ebnâi'z-zemân*, İhsân 'Abbâs (tahk.). Beyrut: Dâru Sâdır; 'Abdusselâm b. 'Umer b. Muhammed. (2014). *Tarihu Mardin min kitabi Umri'l-iber*, Beyrut: Dâru'l-Muktebes; Hasen Şumeysânî. (1987). *Medinetu Mardin*, Beyrut: 'Alemu'l-kutub.

döneme denk gelen *Mu'cemu'l-buldân*'ın sahibi Yâkût el-Hamevî de (ö. 626/1229) kendi döneminde Doneyser'in canlı ve büyük şehir olduğundan bahsetmiştir (el-Hamevî, 1977: II/478). İbn İlalmiş da bu ilmî ortamda büyümüş ve yetişmiştir. Kur'ân'dan sonra sarf, nahiv, tefsir, fıkıh, hadis, kelam gibi temel İslam bilimlerini birden fazla hocadan okumuştur. Gayretli ve çalışkan bir kişi olarak bilinen İbn İlalmiş, kendi döneminde Doneyser'e uğrayan hemen hemen her âlimden ders almaya çalışmıştır. Kur'ân ve kıraat hocası İbnu'z-Zâmir 'Alî b. Muhammed en-Nîlî'dir. Kıraat hocası Ebû 'Amr 'Usmân el-İs'irdî, fıkıhçılardan Ebû Bekr b. 'Abdullâh b. Revâha ve Seyfuddîn el-Merâgî, meşhur hadisçi İbnu'l-Esîr el-Cezerî, İbn İlalmiş'in hocalarından bazılarıdır. İbn İlalmiş, 28 yaşındayken özellikle İbn Taberzed'den hadis dersleri almak için Erbil kentine gitmiştir. Oradan tıp dersleri almak için önce Musul'a sonra da Bağdat'a gitmiştir. Musul'da Ebu'l-Hasan 'Alî el-Bağdâdî'den, Bağdat'ta ise Ebu'l-Hayr el-Mesîhî'den tıp dersleri almıştır. İbn İlalmiş, bu ilim seyahatlerinden sonra Doneyser'e dönmüş ve 640/1242 yılında Doneyser'de vefat etmiştir. (es-Safedî, 2000: XXII/282; İbn İlalmiş (naşirin girişi), 1992: 6-13; İzgi, 1999: XX/90). Kaynaklarda İbn İlalmiş'in söz konusu bu eseri dışında başka bir eserinden söz edilmemiştir.

İbn İlalmiş'in *Târihû Doneyser* adlı eserinin asıl adı "*Hilyetu's-seriyyîn min havâssi'd-Doneyseriyyîn*" şeklindedir. Fakat es-Safedî'nin *el-Vâfî bi'l-vefeyât*'ı ve ez-Zebîdî'nin *Tâcu'l-'arûs*'u gibi tabakat kitaplarında *Târihû Doneyser* şeklinde geçmiş ve eser bu isimle şöhret bulmuştur (es-Safedî, 2000: I/57; ez-Zebîdî, 1965: XI/317).

Târihû Doneyser, Kızıltepe hakkında bilgi veren ilk müstakil eser olması bakımından büyük önem arz etmektedir. İbn İlalmiş, *Târihû Doneyser*'de kıraat, tefsir, hadis, fıkıh, zühed, dil, edebiyat, şiir, tıp, gibi farklı alanlarda temayüz etmiş 60 âlimin kısa biyografisini vermiştir. Hangi âlimin hangi alanda ve nerede ders verdiği, hangisinden ne gibi dersler aldığı bilgisini de vermiştir. Bu bilgilerle İbn İlalmiş, kendi döneminde günümüz Kızıltepe'sinin eğitim-öğretim mekânlarına dair ipuçları vermiş olmaktadır. Eserde Gâzî Mescidi, 'Atîk (Eski Nâsırî) Mescidi, Nâsır-i Garbî (Batı Nâsırî) Mescidi, Nâsır-i Cedîd (Yeni Nâsırî) Mescidi, Nizâmî Mescidi ve şehrin ortasındaki tepede bulunduğu belirtilen Merkez Camisinin (el-Mescidu'r-reîsî) isimleri geçmektedir. Medrese olarak ise sadece Şihâbiyye ve Kutbiyye isimleri geçmektedir. *Târihu Doneyser*'e göre bu ilim yuvalarında sarf, nahiv, kıraat, tefsir, hadis, fıkıh gibi dil ve din ilimleri okutulmuştur. Eserde şairlerden ve tıp bilginlerinden bahsedilirken nerede ders verdikleri hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Şiir, edebiyat ve tıp alanında bu kurumlara dünyanın birçok yerinden yetkin hocalar gelip ders vermişlerdir. Bunlar arasında Doneyser'de kıraat ilmini yayan Ebû Bekr b. 'Abdillâh b. Revâha, hadis hafızı ve fakih Ebû 'Abdillâh ed-Doneyserî, şair Ebû Muhammed el-Muza'firî, tıpçı İbnu'l-Harîrî ed-Doneyserî sadece birkaçıdır.

Târihû Duneysir'in tahkikli neşri İbrâhîm Sâlih tarafından yapılmıştır. İlk baskısı Şam'da Arap Dil Örgütü tarafından 1986'da, ikinci baskısı ise yine Şam'da Dâru'l-Beşâir tarafından 1992 yılında yapılmıştır. Mahtut eserin müstensihî Ahmed b. Sa'dillâh el-Harrânî olup musannif hattından Şam'da hicrî 743'te istinsah edilmiştir. Eserin muhakkiki İbrâhîm Sâlih, *Târihû Duneysir*'in dünyada tek bir mahtut nüshasının olduğunu, bunun da Berlin Kütüphanesinde 1099 numarada kayıtlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca eserin özellikle giriş kısmı olmak üzere birçok yerinde eksiklikler bulunduğunu ve eserin bu şekilde yayımlandığını ifade etmiştir. Bunun dışında muhakkik, müellifin isim, künye, lakap gibi bazı bilgileri hatalı verdiği gibi rivayet senetlerinden bazı isimleri sildiğini de söylemiştir [İbn İlahmîş (naşirin girişi), 1991: 14-15].

2. Târihû Duneysir'de Eğitim-Öğretim Mekânları

Eserde eğitim-öğretim yeri olarak cami, medrese ve meşhed⁵ denilen halkın toplandığı belirli bazı yerlerden bahsedilmiştir.

2.1. Camiler

Camilerin ibadet yeri olarak fonksiyonları malumdur. Bunun yanında Asr-ı saâdet döneminden başlayıp İslam tarihi boyunca tedrisat yerleri olarak da önem arz etmektedirler. Nitekim Resûlullah'ın (s.a.v.) "meclisu'l-ilm (ilim meclisi)" denilen dersleriyle başlayan mecliste ders halkaları günümüze kadar devam ede gelmiştir. Camiler, tefsir, hadis, fıkıh, tarih, dil, mantık, matematik, tıp gibi muhtelif alanlarda derslerin verildiği mekânlar olmuştur (daha fazla bilgi için bkz. Önkal ve Bozkurt, 1993: VII/50-51).

Târihu Duneysir'de Kızıltepe'de ders verilen yerler arasında altı camiden bahsedilmiştir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

2.1.1. Gâzî Mescidi (مَسْجِدُ الْغَازِي)

İbn İlahmîş, söz konusu eserinde bu mescitten iki yerde bahsetmektedir. Ebû Bekr b. 'Abdillâh b. Revâha et-Turkî ve Ebû Bekr b. 'Abdillâh el-Merâgî'den bahsederken bu mescidin adı geçmektedir. İbn İlahmîş, 'Abdillâh b. Revâha'dan bahsederken onun, Duneysir'de Kur'an ve kıraat derslerini en çok yayan, fıkıh alanında ve özellikle miras hukukunda söz sahibi bir âlim olduğundan söz etmektedir (İbn İlahmîş, 1992: 27).

Gâzî Mescidiyle ismi anılan Ebû Bekr b. 'Abdillâh el-Merâgî ise önceleri Nâsîrî Mescidinde ders verirken daha sonra Gâzî Mescidinde ders vermeye başlayan bir Şafîî fıkıhçısıdır. İbn İlahmîş, ondan eş-Şîrâzî'nin et-Tenbîh adlı eserin ilk

⁵ Meşhed, sözlükte "bir hadiseye şahit olmak, bir yerde hazır bulunmak; bildiğini söyleyip tanıklık yapmak" gibi mânalara gelir. Mekan ve zaman ismi olarak da kullanılabilir. Buna göre insanların toplandığı yahut hazır bulunduğu yer olarak da tarif edilebilir. Zamanla dinî bir özelliğe sahip veya topluma mal olmuş kimselerin şehit olduğu yahut defnedildiği yerlerdeki mezar ve türbelerde insanların dua amacıyla toplanması neticesinde bu mahaller meşhed olarak anılmıştır (Bkz. Mustafa Öz. (2004). Meşhed, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: XXIX/362-363).

kısımlarını okumuştur (İbn İlalımış, 1992: 111-112). Buna göre söz konusu mescitte temel İslam ilimlerinden en az Kur'an, kıraat ve fıkıh dersleri okutulmuştur.

2.1.2. Nizâmî Mescidi (المَسْجِدُ النَّظَامِيُّ)

Nizâmî isminin, II. Kutbuddîn İlgâzî'nin emrinde çalışan ve Nâsiruddîn Artuk Arslan'ın çocuklarının öğretmeni olan Nizâmuddîn Alpkuş'un (Şumeysânî, 1987: 402) isminden alındığı muhtemeldir.

İbn İlalımış, sadece bir yerde bu mescitten bahsetmiştir. O da Ebû Bekr 'Atîk b. Hibetillâh el-Mısırî hakkında bilgi verirken zikretmiştir. Hibetullâh el-Mısırî, aslen Sicilyalıdır. Mısır'da doğmuş ve büyümüştür. Bir müddet Mardin'de sonra Duneysir'de ikamet etmiştir. Nizâmî Mescidin imamı olduğu gibi burada Kur'an ve hadis derslerini de vermiştir (İbn İlalımış, 1992: 28).

2.1.3. Merkez Camii (المَسْجِدُ الرَّئِيسِيُّ)

Duneysir'in merkezinde bulunan tepede kurulmuş bir camidir. İbn İlalımış, bu mescitten, Ebû 'Amr 'Usmân b. Hutluh en-Nasîbî ve Ebû Bekr b. el-Hasen b. Halef es-Suryânî'nin isimlerini zikrederken bahsetmiştir. Ona göre Ebû 'Amr, Nusaybin'de ikamet etmesine rağmen Duneysir'e çokça uğramaktaydı. Zühed hayatı yaşadığı, gecelerini ihya ettiği, yanında faydasız konuşmaların yapılmasından hoşlanmadığı ve Duneysir'e uğradığı zamanlarda Kur'an dersleri verdiği gibi malumatlar da İbn İlalımış'ın bu zat hakkında verdiği bilgilerdir (İbn İlalımış, 1992: 32).

Ebû Bekr b. el-Hasen es-Suryânî ise yolculuk yapmayı seven, hacca çokça giden ve sürekli cihat halinde olan bir şahsiyettir. Duneysir'e de bu yolculuklarında uğramaktaydı. Merkez Camiine geldiği dönemlerde İbn İlalımış onun sohbetlerine katılmış ve ondan bazı hadisler duymuştur (İbn İlalımış, 1992: 140-142).

2.1.4. Batı Nâsırî Camii (مَسْجِدُ النَّاصِرِيِّ الْغَرْبِيِّ)

Bu caminin, batıda bulunduğu için 601/1205'te yapımı biten Kızıltepe Ulu cami⁶ olması yüksek ihtimaldir. Dönemin hükümdarı Nâsiruddîn lakaplı Artuk Arslan⁷ döneminde bitmiş olması⁸, camiye onun adının verilmesi ihtimalini güçlü kılmaktadır. İbn İlalımış'a göre burada Ebû Bekr b. 'Abdillâh el-Merâgî fıkıh derslerini, meşhur mutasavvif Ebû 'Abdillâh 'Umer b. Muhammed es-Suhreverdi ise vaazlar ve bazı hadis dersleri vermiştir. es-Suhreverdi'nin derslerine devlet büyüklerinin katıldığı belirtilmiştir (İbn İlalımış, 1992: 111, 143, 144).

⁶ Ara Altun. (1991). Artuklular. *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, III/418. (418-419).

⁷ Şumeysânî, *Medînetu Mardîn*, 198.

⁸ Abdüsselam Uluçam. (2012). Ulucami (Kızıltepe Ulucami). *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: XLII/105.

2.1.5. Eski Nâsirî Camii (مَسْجِدُ النَّاصِرِيِّ الْعَتِيقِ)

Caminin ismi, Şafîi fıkıhçısı Ebû Muhammed ‘Abdulhâlık İbn Rûhînâ en-Neşteberî’nin ismi zikredilirken geçmektedir. Fıkıhçılığının yanında hadis, neseb ve dil âlimiydi. Aslen Iraklı olup Duneyser’de ikamet etmiş, ilmiyle hem halk hem yönetim nezdinde kabul gören bir şahsiyet olmuştur. Bahsi geçen âlim bu caminin dışında Yeni Nâsirî Camii ve Kutbiyye Medresesinde de dersler vermiştir. Daha sonra Duneyser’e yakın Harzem köyünde onun adına bir medrese yaptırılmış ve orada ders vermiştir (İbn İlalımış, 1992: 88-89).

Bu camide Duneyser’in muhtesibi (vergi memuru) Ebû Muhammed ‘Abdurrahmân b. Sâlih ed-Düneyseri’nin de ders verdiğiinden bahsedilmiştir. ed-Düneyseri, söz konusu caminin bir nevi müteveli heyetinin reisiydi. Bunun yanında nahiv âlimi olup Duneyser’de nahiv derslerine öncülük etmiştir. Şiirleri de vardır (İbn İlalımış, 1992: 157-160).

2.1.6. Yeni Nâsirî Camii (مَسْجِدُ النَّاصِرِيِّ الْجَدِيدِ)

Daha önce bahsi geçen Ebû Muhammed ‘Abdulhâlık İbn Rûhînâ en-Neşteberî’nin bu mescitte hadis dersi verdiğiinden bahsedilmiştir. Bunun dışında bu mescidin ismi geçmemektedir (İbn İlalımış, 1992: 88-89).

2.2. Medreseler

İbn İlalımış, zikrettiği âlimlerin ders verdikleri mekânlardan bahsederken daha çok medrese isimlerini vermiştir. Nitekim camilerde ders veren sekiz âlimin ismini zikrederken, medresede ders veren on dört âlimin ismini vermiştir. Bu medreselerin hiçbirinin kalıntısı günümüze ulaşmamıştır. Sadece Harzem Şeyh Taceddîn Medresesi yerinin, günümüz Ziyaret köyünün camisinin bulunduğu yer olduğu bilinmektedir. Kutbiyye Medresesinin akıbetini ise müellif kendisi zikretmektedir. Bir zamanlar ders aldığı medresenin bulunduğu mekânda medreseye ait hiçbir iz kalmadığından bahsetmiştir (İbn İlalımış, 1992: 118).

2.2.1. Şihâbiyye Medresesi (الْمَدْرَسَةُ الشَّهَابِيَّةُ)

Müellifin, ismini en çok zikrettiği medresedir. Yeri konusunda bir bilgi verilmemektedir. Müellif, bu medresede ders veren on iki âlimden bahsederken bunlar arasında Ebu’l-‘Abbâs Ahmed b. Mes‘ûd el-Kurtubî’nin medresede ilk ders veren âlim olduğunu söylemiştir. Bazı âlimlerin müderris bazılarının ise ders vermeyip öğrencilerle dersleri müzakere eden ve bir nevi asistan diyebileceğimiz mu‘îd olduklarını ifade etmiştir. Buna göre bu medresenin öğrenci sayısının, şehrin diğer medreselerine göre daha kalabalık olduğu söylenebilir. Medresenin hocaları arasında Ebû Bekr ‘Atîk b. İbrâhîm el-Eyzûlî el-Muhallebî, Ebû ‘İmrân Mûsâ b. Muhammed el-Mâkisî, Ebû Hâmid Muhammed b. ‘Abdillâh eş-Şâfi‘î ve Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Yahyâ ed-Duneyseri gibi şehrin kadıları ile hükümdar Nâsir Salahuddîn’in oğlu Ebu’l-

Hasan ‘Alî b. Yûsuf da vardır. Bu da medresesinin popülaritesinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Müellif, Şihâbiyye Medresesinde doğrudan hangi derslerin okutulduğu bilgisini vermemekle birlikte zikrettiği âlimlerin kısa biyografilerinden ve onlardan okuduğunu söylediği derslerden yola çıkarak bu medresede en azından Kur’an, fıkıh, tefsir, hadis ve nahiv derslerinin okutulduğu söylenebilir.

İbn İlalmiş’in, Şihâbiyye Medresesinde ders faaliyetlerinde bulunduğunu belirttiği âlimler şunlardır:

Ebû ‘Amr ‘Usmân el-İs‘irdî (İbn İlalmiş, 1992: 35).

Ebu’l-Hasan ‘Alî b. Yûsuf (İbn İlalmiş, 1992: 104).

Ebu’l-‘Abbâs Ahmed b. Mes‘ûd el-Kurtubî (İbn İlalmiş, 1992: 114).

Ebu’l-Kerem Muhammed b. ‘Abdillâh el-Ekkâf el-Mevsilî (İbn İlalmiş, 1992: 116).

el-Kâdî Ebû Bekr ‘Atîk b. İbrâhîm el-Eyzûlî el-Muhallebî (İbn İlalmiş, 1992: 118).

el-Kâdî Ebu’l-Feth Nasrullâh el-Murrî (İbn İlalmiş, 1992: 123).

el-Kâdî Ebû ‘İmrân Mûsâ b. Muhammed el-Mâkisî (İbn İlalmiş, 1992: 127).

el-Kâdî Ebû Hâmid Muhammed b. ‘Abdillâh eş-Şâfî‘î (İbn İlalmiş, 1992: 130).

el-Kâdî Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Yahyâ en-Numeyrî ed-Duneyserî (İbn İlalmiş, 1992: 132).

Ebu’l-Hasen ‘Alî b. el-Hasen el-Halevî (İbn İlalmiş, 1992: 149).

Ebû Yûsuf İshâk b. İsmâ‘îl el-Munbicî ed-Duneyserî (İbn İlalmiş, 1992: 194).

Ebu’l-Berekât Şa‘bân b. Munkelân el-Fârikî el-Mârdînî (İbn İlalmiş, 1992: 195).

2.2.2. Kutbiyye Medresesi (الْمَدْرَسَةُ الْقُطَيْبِيَّةُ)

Medresenin ismi, Ebû Muhammed ‘Abdulhâlık İbn Rûhînâ en-Neşteberî ve Muvaffakuddîn ‘Abdulvâhid b. Ebî Tâhir el-Buvâzîcî’nin (ö. 594/1197) isimleri zikredilirken geçmektedir. İbn İlalmiş, el-Buvâzîcî için medresenin müderrisi ifadesini kullanırken, İbn Rûhînâ için ise sadece bu medresede de ders vermiştir ifadesini kullanmıştır. Medresenin, el-Buvâzîcî’nin vefatından sonra yıkıldığı ve medresenin yerinde medreseye dair bir iz kalmadığı, verilen diğer bilgilerdir (İbn İlalmiş, 1992: 88, 89, 118).

2.2.3. Harzem Medresesi

Harzem ya da Tel-Harzem, miladi VI. yüzyılda Bizans İmparatorluğu’nun doğu sınırlarını koruyan kaleler silsilesine dâhil bir kalenin adıdır. Artukoğulları zamanında imar edilen köy, XVI. yüzyılda bir Hıristiyan köyü olmuştur (Nejat Göyünç, 1991: 62-63). Yâkût el-Hamevî bu yeri Kızıltepe ile Mardin arasında,

bir nehir kenarında, bostan ve bahçeleriyle meşhur küçük bir belde olarak tasvir eder (Yâkût el-Hamevî, 1977: II/240). Günümüzde Ziyaret köyü olarak bilinir. Kürtçe ismi ise Şêx Tajdîn'dir. Eserde bahsi geçen Harzem Medresesi, Ziyaret köyünde Harzem Şeyh Taceddîn Medresesi olup günümüze ulaşmamıştır. Medresenin bulunduğu yerde sonradan yapılan köy camisi ve cami lojmanı bulunmaktadır.

İbn İlalımış, Harzem Medresesinin adını, Iraklı olup Duneyser'de ikamet eden fıkıh âlimi İbn Rûhînâ'dan bahsederken vermiştir. İbn Rûhînâ, Duneyser'e yerleştikten sonra Yeni Nâsırî Camii ve Kutbiyye Medresesinde ders verdikten sonra Harzem köyünde onun adına bir medrese yaptırılmış ve orada ders vermeye devam etmiştir (İbn İlalımış, 1992: 88-89).

2.3. Meşhedler

İbn İlalımış, bazı âlimlerin ders yerlerinden bahsederken cami ve medreseler dışında halkın sohbet ve toplanma yeri ya da meşhur bir zatın kabrinin bulunduğu mekân anlamında kullanılan meşhed kavramını zikretmiştir. Zaman zaman buralara âlimler gelip ders vermişlerdir. Eserde bu anlamda iki yerden bahsedilmiştir:

2.3.1. Meşhedu'l-Guzeyyil (مَشْهَدُ الْغُرَيْيِل)

Müellif, Ebu'l-Hayr Selâme el-Harrânî'den bahsederken Meşhedu'l-Guzeyyil denilen yeri zikretmiştir. Müellif, el-Harrânî'nin, bir müddet Duneyser'de ikamet ettiğini, özellikle miras hukuku ve hesap bilen bir âlim olduğunu, Duneyser halkının ondan çok istifade ettiğini ve kendisinin de Meşhedu'l-Guzeyyil'de ondan bazı hadisleri duyduğunu ifade etmiştir (İbn İlalımış, 1992: 128-129).

İbn İlalımış, Şihâbiyye medresesinde müzakereci olan kadı Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yahyâ en-Numeyrî ed-Duneyserî'den bazı beyitleri duyduğundan bahsederken de Meşhedu'l-Guzeyyil adını zikretmiştir (İbn İlalımış, 1992: 132-133).

2.3.2. Meşhedu'l-Hindif (مَشْهَدُ الْهِنْدِفِ)

Meşhedu'l-Hindif ismi, Ebû Muhammed 'Abdulhâlık İbn Rûhînâ en-Neşteberî'nin bahsinde geçmektedir. Birçok yerde ders veren İbn Rûhînâ'nın burada da hadis derslerini verdiğinden bahsedilmiştir (İbn İlalımış, 1992: 88-94).

Sonuç

Bu çalışmada günümüz Kızıltepe'sinin miladi XIII. Yüzyıl ilmî faaliyetlerine ışık tutan ve Kızıltepe'ye dair yazılan en eski ve ilk müstakil eser olan İbn İlalımış'ın *Târîhu Duneyser* adlı eserinde dönemin eğitim-öğretim faaliyetlerinin yapıldığı yerler ele alınmıştır. Buna göre *Târîhu Duneyser*'de Kızıltepe'de

eğitim-öğretim yeri olarak cami, medrese, meşhed gibi isimler zikredilmiştir. Eserde, buralarda hangi ilimlerin okutulduğuna, hangi âlimlerin ders verdiğine ve kimlerin bu derslere katıldığına dair ipuçları bulunmaktadır. Ders yeri olarak Gâzî, Eski Nâsırî, Batı Nâsırî, Yeni Nâsırî, Nizâmî ve şehrin ortasındaki tepede bulunduğu belirtilen Merkez Camii gibi camilerin isimleri geçmektedir. Medrese olarak ise sadece Şihâbiyye ve Kutbiyye Medereselerinin isimleri geçmektedir. Bunlara ilave olarak birkaç yerde halkın sohbet ve toplanma yeri ya da meşhur bir zatın kabrinin bulunduğu mekân anlamında kullanılan “meşhed” ismi de geçmektedir. Bazı âlimlerin buralarda ders verdiklerinden bahsetmiştir. Bu mekânlarda tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf, tarih, dil, edebiyat, şiir, mantık, matematik, tıp gibi muhtelif ilimlerde dersler verilmiştir. Eserde bu ilimlerde temayüz etmiş 60 âlimin kısa biyografisi verilmiştir. Duneysir’de kıraat ilmini yayan Ebû Bekr b. ‘Abdillâh b. Revâha, hadis hafızı ve fakih Ebû ‘Abdillâh ed-Duneysirî, şair Ebû Muhammed el-Muza‘firî, tıpçı İbnu’l-Harîrî ed-Duneysirî ve büyük mutasavvıf Ebû ‘Abdillâh ‘Umer es-Suhreverdî bunlardan sadece birkaçıdır.

Kaynakça

- Yûsuf, ‘A. (2001). *ed-Devletu’ d-Dostkiyye*, (2. Baskı), Erbil: Dâru Ârâs.
- ‘Abdusselâm b. ‘Umer b. Muhammed. (2014). *Tarihu Mardin min kitabi Umri’l-iber*, Beyrut: Dâru’l-Muktebes.
- Acar, A. (2006). Artuklu Tarihinin Bilinmeyen bir Kaynağı: Ömer B. Hıdır B. İlalmiş’in Tarihu Düneysir’i, *XV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: 11-15 III/633-652.
- Altun, A. Artuklular, (1991). *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: III/418-419.
- Aslan, A. (2018). Artuklular Zamanında Düneysir (Kızıltepe’de) Arap Edebiyatı Çevresi, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20. Sayı, XIII/259-281.
- Bulduk, A. F. (1999). *Mardin Tarihi*, Ankara: (Baskı yeri yok).
- Demircan, A. (2015). *Kürtler (Tarih)*, İstanbul: Nida Yayınları.
- Dolapönü, H. (1972). *Tarihte Mardin (Itru’n-nârdîn fi târihi Mârdîn)*, İstanbul: (Baskı yeri yok).
- Göyünç, N. (1991). *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- el-Hamevî, Ebû ‘Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. ‘Abdillâh er-Rûmî. (1977). *Mu‘cemu’l-buldân*, Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbn Cubeyr, Ebu’l-Huseyn Muhammed. Ahmed b. Cubeyr el-Belensî, (ty): *Rihletu İbn Cubeyr*, Beyrut: Dâru’l-Hilâl.
- İbn Hallikân, Ebu’l-‘Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed el-İrbilî (t.y.). *Vefeyâtu’l-a’yân ve enbâi ebnâi’z-zemân*, İhsân ‘Abbâs (tahk.), Beyrut: Dâru Sâdır.

- İbn İlalmiş, et-Tabîb Ebî Hafs ‘Umer b. el-Hıdır. (1992). *Târîhû Düneyser*, İbrâhîm Sâlih (tahk.), Beyrut: Dâru'l-Beşâir.
- Mıynat, A. (2018). “Gümüş Sikkeler ve Çağdaş Yazılı Kaynaklar Işığında Bir Artuklu Şehri Düneysir (Koçhisar-Kızıltepe)’in Yükselişi (12.-13.Yüzyıllar)”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Mart, Yıl 11, Sayı XXXIII, 45-65.
- İzgi, C. (1999). İbn İlalmiş, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XX/89.
- Önkal, A. ve Bozkurt, N. (1993). Cami. *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: VII/46-56.
- Öz, M. (2004). Meşhed. *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: XXIX/362-363.
- es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek (2000). *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, Beyrut: Dâru İhyâ-i't-turâsi'l-‘Arabî.
- Sarıbıyık, M. (2006). XII. Yüzyılda Bir Ticaret ve Kültür Şehri Olarak Kızıltepe/Koçhisar/Düneysir. *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu* İstanbul: 597-601.
- Şumeysânî, H. (1987). *Medînetu Mardîn*, Beyrut: ‘Alemu’l-kutub.
- Tomar, C. (2008). İbn İlalmiş’in Hilyetü’s-Seriyyîn min Havâssi’d-Düneysiriyyîn Adlı Eserine Göre Artuklular Döneminde Düneysir’de İlim Hayatı. *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu*, Mardin: II/1-8.
- Tufantoz, A. (2004). Mervânîler. *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: XXIX/230-232.
- Uluçam, A. (2012). Ulucami (Kızıltepe Ulucamii). *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul: XXXXII/105-106.
- el-Vâkidî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Umer. (1996). *Târîhu futûhu’l-Cezîre ve’l-Hâbûr ve Diyâi Bekr ve’l-‘Îrâk*, ‘Abdul‘azîz Feyyâd (tahk.), Dimaşk: Dâru’l-Beşâir.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtedâ el-Huseynî. (1965). *Tâcu’l-‘arûş min cevâhiri’l-‘Kâmûs*, ‘Abdussettâr Aḥmed Ferrâc (tahk.) Kuveyt: (baskı yeri yok).